

Розділ I. Теоретичні засади збереження, зміцнення і формування здоров'я людини

УДК 37.013.46

Т. Є. Бойченко
ЦППО УМО АПН України

ПРИНЦИП ПРЕВЕНТИВНОСТІ ЯК ЗАСАДНИЧИЙ У БЕЗПЕРЕРВНІЙ ВАЛЕОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ

У статті проаналізовано превентивність як засадничого принципу валеологічної освіти, значення профілактики як філософської категорії, авторську схему превентивних дій щодо збереження здоров'я.

Ключові слова: превентивність, профілактика, схема превентивних дій, безперервна валеологічна освіта.

Постановка проблеми. Серед пріоритетів державної політики, зокрема, таких як особистісна орієнтація освіти; розвиток системи неперервної освіти; підготовка нових поколінь до життя і праці; створення рівних можливостей для дітей і молоді у здобутті якісної освіти; інтеграція української освіти в міжнародний освітній простір; формування фундаментальних цінностей; формування через освіту здорового способу життя (ЗСЖ) [12, 329] останній заслуговує на особливу увагу. Адже саме на те, щоб не залишитися лише на рівні декларації, державна політика в галузі освіти інтенсивно реалізується. Задля цього в Державному стандарті освіти з'явилася галузь «Здоров'я і фізична культура», а проблема здоров'я розкривається в інваріантному предметі «Основи здоров'я», який вивчають учні 1–9 класів.

Отже, реалізується шкільна ланка безперервної валеологічної освіти, яка була виокремлена Концепцією неперервної валеологічної освіти в Україні [15, 3–17]. У цьому документі представлені різні аспекти валеологічної освіти, в тому числі зазначені й основні позиції засадничих принципів її формування і розвитку, деталізація й уточнення яких є умовою успішної її реалізації. Серед таких принципів є, наприклад, науковість. Зміст цього принципу спрямовує фахівців на виокремлення інформаційного масиву на основі сучасного розуміння таких понять, як «здоров'я» та «здоровий спосіб життя» [3; 6]. Власне, відповідає на питання «що?»: що саме у трансформованому вигляді слід вивчати на тому чи іншому щаблі безперервної валеологічної освіти. Аналіз поняття «здоров'язберігаюча

компетентність» наголошує на її ключовому характері, що уможливорює розуміння значимості валеологічної освіти, дає відповідь на питання «як?»: як організувати співпрацю з тими, хто навчається, задля успішного досягнення високого рівня здоров'язберігаюча компетентності, сповідування здорового способу життя [6].

Принцип превентивності, що характеризує саме валеологічну освіту, насамперед робить можливим відповідь на питання «коли?». Врахування змісту цього принципу докорінно впливає на необхідність вчасного, попереднього подання тієї чи іншої інформації усім учасникам навчально-виховного процесу, а особливо – учням з урахуванням їх віку, психологічної готовності до сприйняття важливої не лише для збереження рівня їх здоров'я, а часом навіть і життя. Принцип превентивності впливає і на вибір елементів змісту освіти, структурування навчальних програм. Означені аспекти надто суперечливі, особливо в суспільстві, яке переживає бурхливі зміни, є нестабільним у силу свого формування. Саме тому актуальним є аналіз сучасних компонентів цього принципу, визначення не лише його суті, але й розроблення чітких схем його реалізації, особливо на етапі валеологічної освіти дітей і підлітків.

Аналіз актуальних досліджень. Не називаючи принцип превентивності, його сутність для формування здорового способу життя студентів вивчали В. І. Бабич [2], В. І. Бобрицька [3], Д. Є. Воронін [10]. Про необхідність його врахування на щаблі дошкільної валеологічної освіти йдеться в роботі Т. К. Андрющенко [1]; шкільної – у працях Н. В. Зимівець [13], С. В. Кириленко [14] та інших. В. П. Горашук лише повторив інформацію щодо цього принципу [12], розроблену групою ініціаторів створення означеної Концепції неперервної валеології освіти в Україні ще у 1994 році [15, 3–4].

Немає в літературі й чіткої схеми профілактичних дій, структурованої на засадах аналізу превентивності чи її іпостасі профілактики з точки зору різних методологічних рівнів.

Метою статті – специфікація змісту принципу превентивності, розроблення принципової схеми профілактичних дій.

Виклад основного матеріалу. Принцип превентивності неперервної валеологічної освіти заслуговує на особливу увагу, адже він є засадничим лише для цієї галузі. Він полягає в тому, що знання, які можуть знадобитися людині в конкретний момент її життя (в екстремальних чи циклічно

повторюваних умовах), суб'єкт навчання одержує упереджувально. «Навчання здоров'ю, – доречно зауважує І. І. Брехман, – повинне бути упереджувальним. Воно має готувати людину до збереження і нарощування здоров'я не лише в нині існуючих умовах життя та праці, а й на випадок різкого погіршення цих умов у майбутньому і з твердою настановою на здорове (трудове, творче) довголіття» [8, 48].

Саме превентивність (від лат. *prae-venio* – упереджувати) відображає ідею І. І. Брехмана про навчання здоров'ю. Поняття превентивності тісно пов'язане з профілактикою. Останній термін є усталеним для різних галузей знання, особливо для медицини. Сутність поняття профілактики можна вивести від латинського слова *prōficio* – іти попереду, допомагати, приносити користь, бути корисним. Його розуміння можливе й таким чином: це складне слово, що містить в основу *philo* – любити, бути приятним. Якщо прийняти перший варіант значення суті профілактики, вона означає, як це розуміється широким загалом, застережні дії. Саме тому поняття «профілактика» і «превентивність» з певними засторогами є синонімами. Щоб стати одним із засадничих принципом розбудови системи галузі знань, профілактика має розумітися не лише як система застережних дій. Це поняття, як і здоров'я, має розглядатися як філософська категорія, що уможлиблює її використання на різних методологічних рівнях світоглядному, загальнотеоретичному, спеціально науковому [5]. Однак для цього слід, насамперед, здійснити категоріальний аналіз цього поняття (як і будь-якого для такого розгляду) за допомогою таких критеріїв: онтологічний, лінгвістичний, діяльнісний, когнітивний, епістемологічний [4, 169–182].

Одним з основоположних є онтологічне значення терміну профілактики як основного, загального роду буття людини, що реалізується і виявляється через оздоровчий імператив у низці безумовних рефлексів [9, 78–79]. Безумовно-рефлекторні оздоровчі реакції людини реалізуються на підкірковому та спинномозковому рівнях через відчуття болю; пошук води; потребу в солі під час вагітності; відтворення роду (вибір шлюбного партнера, створення умов для виховування дітей, догляд за дитиною); базується на репродуктивному інстинкті; рогівковий і зіничний, сухожилльні рефлекси (колінний, ахіллів, п'ятковий, періодонтальний тощо); адаптивні процеси до змін у довкіллі та під час

гомеостазу. Відповідність терміну «профілактика» вимогам значення категорії підтверджується ознаками фундаментальних безумовно-рефлекторних оздоровчих реакцій людини, які мають філогенетичне походження; характеризуються складністю, стійкістю, обов'язковістю і тим, що організм людини постійно готовий до їх реалізації.

Важливим підтвердженням категорійного рівня поняття «профілактика» є існування в усіх мовах цього слова. Крім усталеного нині, наприклад, арабською воно звучить як «аль-уікая» та «пішгірі». Його значення присутнє в лексемах, що розкривають глибинні застережні реакції організму на всіх його рівнях. Так, необхідність профілактики розкривають народні звичаї, обряди, ритуали, приказки і прислів'я, що мають місце в етнографічному спадку будь-якого народу. Ілюстрацією може слугувати, наприклад, така коротка низка приказок і прислів'їв різних народів світу: «Недузі слід запобігти раніше, ніж вона прийде» (перськ.); «Мий зуби, коли миєш руки, то матимеш зуби, поки будуть руки» (швед.); «Від звички до зловживання – один крок» (колумб.); «Хто за жабою йде, той у канаву впаде» (італ.); «Годуй лише м'ясом сьогоднішнім, хлібом учорашнім і вином торішнім, – я скажу лікарям: «Бувайте!» (баск.); «У ціле яйце муха не залізе» (мекс.), «Як хочеш здоров'я мати, мусиш рано вставати, а звечора лягати» (укр.). Доказом того, що профілактика є категорією, є й те, що вона є однією з найзагальніших форм людської діяльності. Адже здавна щодня людина виконує застережні щодо збереження і зміцнення здоров'я дії: вмивається, їсть, відпочиває, обмежує контакти з хворими на інфекції, загартовується, конструктивно вирішує конфліктні ситуації, виховує естетичні почуття, виконує етичні й моральні застороги тощо.

Профілактика, як і всі інші поняття, що функціонують у людському суспільстві, є й однією з наріжних форм людського мислення. Людина мислить про здоров'я і застереження щодо його збереження і зміцнення, продукуючи ідеї, категорії, закони, закономірності, гіпотези, теорії, концепції, методи, засоби, методика, які найкраще розкриваються на кожному з трьох методологічних рівнів – світоглядному, загальнотеоретичному, спеціальнонауковому. Саме тому задовольняються вимоги когнітивного критерію розуміння профілактики як філософської категорії.

І, насамкінець, профілактика відповідає епістемологічному критерію: вона є основоположним, фундаментальним, найзагальнішим поняттям, бо є вивчення основ профілактики передбачено навчальними планами і

програмами на шкільному, додипломному й післядипломному етапах валеологічної освіти, у процесі здобуття професійної освіти не лише медичної, а й педагогічної. А елементи профілактичних знань є обов'язковими для навчання усіх тих, у кого чіткі професійні обов'язки входить спілкування з людьми, робота з ними, забезпечення їхніх потреб. На основі викладу доведення категоріального значення терміну «профілактика» для теорії, практики і педагогічного аспекту валеології як соціокультурного утворення, уможлиблюється її сучасний методологічний аналіз на трьох рівнях наукового пізнання: світоглядно-методологічному, загальнотеоретичному та спеціальнонауковому.

Розгляд категорії профілактики на світоглядно-методологічному рівні розкриває її суть, значення, обов'язковість і можливість реалізації з урахуванням найзагальнішого принципу – принципу застереження, в якості якого, власне, виступає сама профілактика. Та для ефективного функціонування й реалізації цієї важливої категорії в житті людей, у щоденній практиці необхідні загальні теоретичні розробки, які не лише узагальнюють знання в межах певних теорій, але й уможливають деталізацію цього знання в конкретних методах і методиках у просторі спеціальнонаукового методологічного рівня галузевого знання.

Отже, цей термін з'являється як ідея – синтезуюче поняття, механізм реалізації методологічної функції категорії «профілактика». Ця категорія виступає відразу і як принцип, і як підхід. На основі реалізації профілактичного підходу, на пряму побудови теорії, розробляється система профілактичних знань, а вже система знань (теорія профілактики) стає методом чи методологією (сукупністю методів), завдяки яким формуються, розробляються методики – способи погрупування необхідного матеріалу.

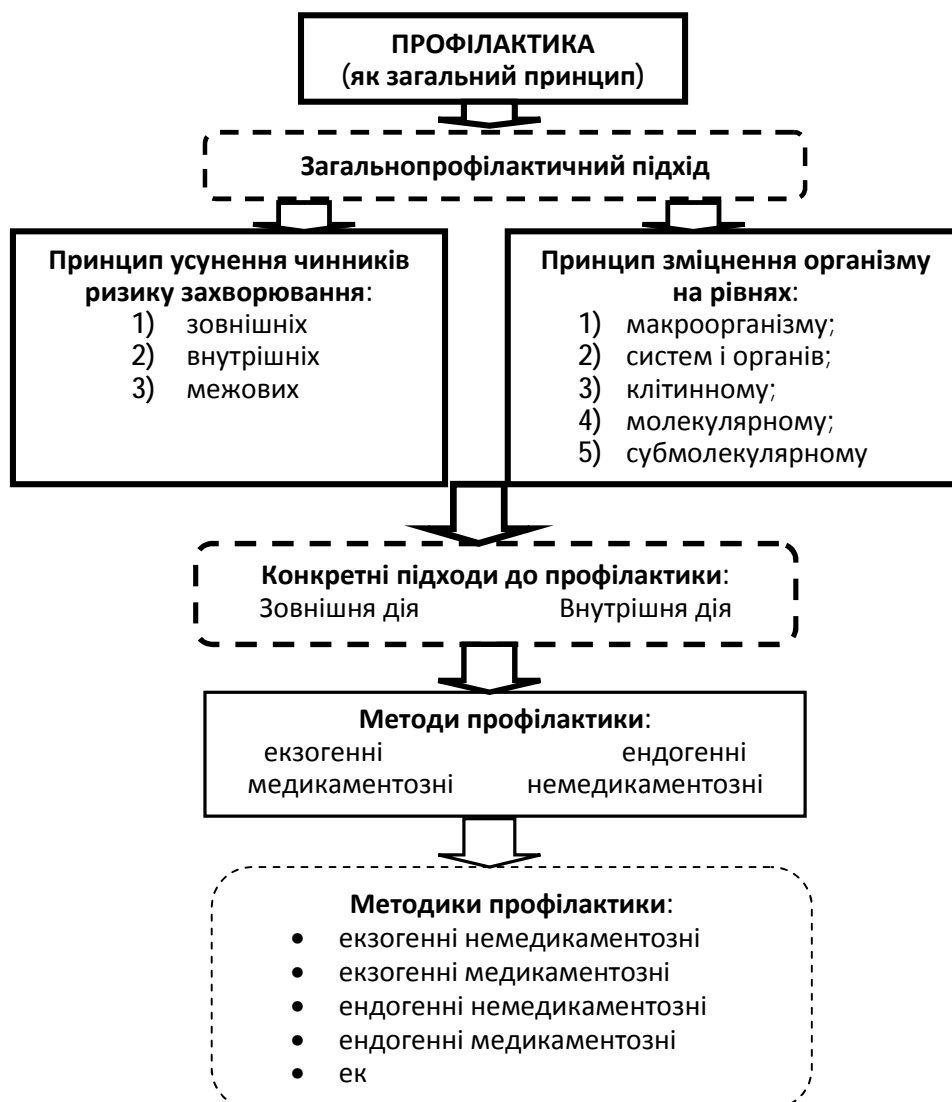
Схема профілактики, яка передбачає виокремлення на кожному методологічному рівні відповідного значення принципи і підходи і яку можна використати на практиці, можна структурувати за таким алгоритмом: на світоглядному рівні – загальний принцип → загальний підхід (ця зв'язка представлена розглядом філософської категорії профілактики як загального принципу попередження дії чинників ризику та загального підходу, що виходить з цього принципу – дії, спрямовані на нейтралізацію означених ризиків); на загальнонауковому рівні – конкретний принцип → конкретний підхід (зв'язка виокремлюється з

урахуванням напрацювань різних теорій, спрямованих на розгляд функціонування організму людини в різних умовах та на різних рівнях); на спеціальнонауковому рівні – спеціалізований принцип → спеціалізований підхід (на цьому рівні «працюють» конкретні принципи групування методів та підходи до розробки конкретних методів профілактики).

На першому етапі процесу реалізації своєї методологічної функції профілактика виступає і як принцип найзагальнішого порядку, і як загальнопрофілактичний підхід, уможливлючи виокремлення принципів профілактики конкретніших, нижчого порядку, меншого ступеня загальності: 1) усунення хвороботворного чинника (зовнішнього, внутрішнього і межового); 2) зміцнення організму (на рівнях макроорганізму, систем і органів, клітинному, молекулярному, субмолекулярному) (схема 1).

Схема 1

Принципи і підходи профілактики як комплексу застережних дій на світоглядному, загальнотеоретичному та спеціальнонауковому рівнях

Після цього необхідним є застосування такого підходу, який наголошує на напрямку і локусі впливу на означені чинники і макроорганізм. На цьому рівні діють принципи, які реалізуються завдяки діям зовнішній та внутрішній. Отже, з'являється можливість структурувати всі методи профілактики за локусом впливу на екзогенні та ендogenousні, а за дією – на медикаментозні та немедикаментозні. Отже, логічним є виокремлення груп методів профілактики екзогенних медикаментозних, екзогенних немедикаментозних, ендogenousних медикаментозних та ендogenousних немедикаментозних ґрунтується на міцних методологічних засадах. А це – запорука ефективності їх використання. Звичайно, лише в повній системі, на всіх організаційних рівнях (індивідуальний, груповий та державний) та за умови застосування таких форм профілактики, як валеологічне навчання і виховання (освіта); гігієнічне навчання і виховання (просвіта), професійна гігієна (медичний вплив); індивідуальні дії щодо усунення чинників ризику захворювань та збереження, зміцнення, відновлення загального рівня здоров'я. Пропонована схема застережних дій як реалізація принципу превентивності ефективна в системі безперервної валеологічної освіти, зокрема у шкільній її ланці. Так, у чинних програмах предмета , а відтак і в підручниках «Основи здоров'я» для учнів 1–9 класів розкривається сутність і методика дій щодо усунення хвороботворних чинників, зміцнення здоров'я. Рекомендації виконані з урахуванням різних рівнів, починаючи від рівня макроорганізму. Учні знайомляться з напрямками і локусами впливу на означені чинники та елементи складових здоров'я, які необхідно коригувати.

Найчастіше в підручниках рекомендовані засоби профілактики екзогенної немедикаментозної (заготовувальні процедури, рухова активність, гігієнічний догляд тощо) та ендogenousної немедикаментозної (адекватне харчування, вживання вітамінів, коригування психологічного стану тощо). Щодо методів ендogenousної та екзогенної медикаментозної профілактики школярам дають чіткі настанови звертатися за консультацією до лікаря [7]. З урахуванням схеми профілактики можна структурувати рекомендації щодо формування здорового способу життя і в дошкільній, додипломній та післядипломній ланках валеологічної освіти.

Висновки:

1. Профілактика – філософська категорія, яка виступає як основний, загальний рід буття людини; мовна одиниця, певна лексема, що відображає це буття; одна з найзагальніших форм людської діяльності; одна з наріжних форм людського мислення, що функціонує неусвідомлено, стихійно; має основоположне, фундаментальне, найзагальніше поняття галузі знань.

2. Принцип превентивності безперервної валеологічної освіти базується на профілактиці як філософській категорії.

3. Застосування схеми профілактики як комплексу застережних дій, розбудованої на основі світоглядного, загальнотеоретичного та спеціальнонаукового методологічних рівнів, сприяє ефективній реалізації навчання суб'єктів усіх ланок безперервної валеологічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Т. К. Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в дітей старшого дошкільного віку: Автореф. Дис ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Андрущенко Т. К. // Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2007. – 20 с.

2. Бабич В. І. Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання до формування культури здоров'я школярів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Бабич В. І. // Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 20с.

3. Бобрицька В. І. Формування здорового способу життя у майбутніх учителів: Монографія / В. І. Бобрицька. – Полтава : ТОВ «Поліграфічний центр «Скайтек», 2006. – 432 с.

4. Бойченко І. В. Філософія історії: підр. / І. В. Бойченко. – К. : Знання, 2000. – С. 350 – 405.

5. Бойченко Т. Є. Валеологія в сучасній системі гуманітарної науки та освіти / Т. Є. Бойченко // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2004. – № 3. – С. 82 – 92.

6. Бойченко Т. Є. Здоров'язберігаюча компетентність : підходи до вивчення, основні ознаки / Т. Є. Бойченко // Моніторинг здоров'я школярів: між секторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів: Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Харків : ДУ «ІОЗДП АМНУ», 2009. – С. 132 – 136.

7. Бойченко Т. Є. Основи здоров'я: підруч. [для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / Бойченко Т. Є., Василяшко І. П., Коваль Н. С. – К. : Генеза, 2008. – 160 с.

8. Брехман И. И. Введение в валеологию – науку про здоров'я / Брехман И. И. – Л. : Наука, 1987. – 125 с.

9. Булич Е. Г. Валеологія. Теоретичні основи валеології / Булич Е. Г., Муравов І. В. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 78 – 79.

10. Воронін Д. Є. Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів вищих навчальних закладів засобами фізичного виховання: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Воронін Д. Є. // Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2006. – 20 с.

11. Горащук В. П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів: Автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Горащук В. П. // Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди. – Х., 2004. – 40 с.

12. Губерський Л. В. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти / Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко. – К. : «МП Леся», 2008. – 516 с.

13. Зимівець Н. В. Соціально-педагогічні технології формування відповідального ставлення до здоров'я в учнівській молоді: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Зимівець Н. В. // Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганск, 2008. – 20 с.

14. Кириленко С. В. Соціально-педагогічні умови формування культури здоров'я старшокласників: Автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Кириленко С. В. // Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2004. – 21с.

15. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні / [Т. Є. Бойченко, Н. В. Вадзюк, В. О. Мовчанюк, А. В. Царенко та ін.] // Шкільний курс «Валеологія»: зб. праць. – К. : Освіта, 1994. – 78 с.

РЕЗЮМЕ

Т. Е. Бойченко. Принцип превентивности как основополагающий в непрерывном валеологическом образовании.

В статье проанализировано превентивность как основополагающего принципа валеологического образования, значение профилактики как философской категории, авторскую схему превентивных действий, направленных на сохранение здоровья.

Ключевые слова: превентивность, профилактика, схема превентивных действий, непрерывное валеологическое образование.

SUMMARY

T. Boychenko. Prevention as fundamental principle in perpetual valeological education.

In the article it is presented the analysis of prevention as fundamental principle of valeological education, importance of prophylaxis as to the philosophical category, author chart of preventive actions, that aim to maintain of health.

Keywords: prevention, prophylaxis, chart of preventive actions, perpetual valeological education.

УДК 159.923.954

І. С. Варняк

Херсонський державний університет

СПРИЙНЯТТЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена вивченню проблеми сприйняття художнього образу в контексті психологічного здоров'я особистості; визначено й експериментально досліджено основні властивості художнього образу; обґрунтовано роль сприйняття художнього образу як засобу пізнання особистості, її внутрішнього світу.

Ключові слова: сприйняття художнього образу, пізнання, психологічне здоров'я, внутрішній світ особистості.

Постановка проблеми. Соціально-політичні, економічні, фінансові перебудови і постійні зміни нашого сучасного нестабільного суспільства